

ВІДГУК

офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора,
дійсного члена (академіка) НАПН України

ГУРЕВИЧА Романа Семеновича

про дисертацію Савоша Валентина Олексійовича

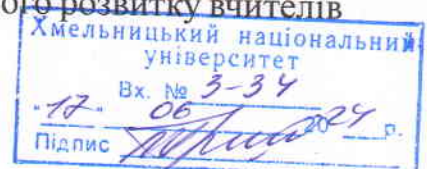
«Теоретичні і методичні засади професійного розвитку вчителів
фізики у системі неперервної освіти», поданої на здобуття наукового
ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і
методика професійної освіти

Актуальність обраної теми та її зв'язок з відповідними планами галузей науки. Актуальність дослідження В. О. Савоша не викликає сумніву в реаліях динамічних трансформацій, глобалізаційних процесів усіх сфер життєдіяльності суспільства, що впливають на розвиток сучасної освіти як неперервної, націленої на забезпечення постійного розвитку, вдосконалення, творчого оновлення кожної людини впродовж життя, професійної самореалізації в постійно змінних умовах життєдіяльності. У контексті європейського професіоналізму, цілком слушно наголошує автор, зростає попит на неперервну освіту в навчанні – неперервний професійний розвиток й актуалізується необхідність професійного розвитку вчителя як найбільш вагомого носія змін і реалізації освітніх реформ.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тематичного плану науково-дослідницької роботи кафедри теорії і методики викладання природничих дисциплін Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка «Удосконалення змісту, форм і методів фізико-математичної освіти у закладах загальної середньої і вищої освіти: розробка і застосування теоретико-математичних і експериментальних методів досліджень з фізики» (ДР № 0119U002437).

Найбільш суттєві наукові результати, що містяться в дисертації: з'ясовано ступінь розроблення проблеми дослідження у вітчизняній і зарубіжній літературі, уточнено її термінологічний апарат; досліджено професійний розвиток учителів фізики в системі неперервної освіти з огляду на засобово орієнтовані складники; визначено компоненти, критерії, показники та рівні готовності вчителів фізики до професійного розвитку в системі неперервної освіти; розроблено й обґрунтовано концепцію професійного розвитку вчителів фізики в системі неперервної освіти; виокремлено й обґрунтовано педагогічні умови професійного розвитку вчителів фізики в системі неперервної освіти; розроблено систему професійного розвитку вчителів фізики в умовах неперервної освіти, експериментально перевірено її ефективність; підготовлено й упроваджено в освітню практику післядипломної педагогічної освіти навчально-методичне забезпечення для професійного розвитку вчителів фізики.

Проведений аналіз представленої дисертації в контексті **вперше отриманих та найсуттєвіших наукових результатів** дозволив з'ясувати, що дисертантом *вперше* обґрунтовано концепцію професійного розвитку вчителів

фізики в системі неперервної освіти, в основу якої покладено три концепти – методологічний, теоретичний, технологічний; розроблено й експериментально перевірено систему професійного розвитку вчителів фізики в умовах неперервної освіти, що охоплює теоретико-методологічний, змістово-методичний, результативний блоки; виокремлено, обґрунтовано й реалізовано педагогічні умови професійного розвитку вчителів фізики в системі неперервної освіти (стимулювання мотивації вчителів фізики до професійного розвитку в системі неперервної освіти; удосконалення змісту професійного розвитку вчителів фізики в закладі післядипломної педагогічної освіти на засадах діадного базису; побудова індивідуальної траєкторії професійного розвитку вчителів фізики на основі використання кластерів дій (кластера дій із цільовизначення; із цільового (тематичного) поєднання формальної, неформальної, інформальної освіти; із рефлексії із задіянням умінь розвиватися в системі неперервної освіти); уточнено й конкретизовано поняття «діада», «діадний базис», «система неперервної освіти», «дитячо-юнацька професійна освіта», «освіта дорослих», «професійний розвиток учителів фізики», «готовність учителів фізики до професійного розвитку»; *удосконалено* компонентну структуру готовності вчителів фізики до професійного розвитку в системі неперервної освіти (мотиваційно-цільовий, когнітивно-змістовий, процесуально-дієвий компоненти); зміст, форми, методи, засоби, кластери дій професійного розвитку вчителів фізики в системі неперервної освіти; *подальшого розвитку набули* ідеї інтеграції в освітньому процесі, реалізації синхронного й асинхронного навчання в системі професійного розвитку вчителів фізики в умовах неперервної освіти.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність. Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, підтверджується результатами дослідження, проведеного дисертантом, і загалом, не викликає сумніву. Автор абсолютно правомірно ставить собі за мету теоретично обґрунтувати концепцію та розробити систему професійного розвитку вчителів фізики в умовах неперервної освіти, а також експериментально перевірити її ефективність.

Аналіз дисертаційної роботи В. О. Савоша засвідчує продуманість і вмотивоване представлення дослідницького апарату, глибоке опрацювання докторантом понятійного поля дослідження. Цілком виправданою є структура дисертації, що засвідчує виважений підхід автора до порушеної проблеми, обраний ракурс якої на тлі цивілізаційних і соціально-економічних змін у світі, модернізації системи освіти надає роботі вагомості, інноваційності та експериментальної пошуковості, що видається нам особливо науково значущим.

Обрана структура дисертації не викликає заперечень. У першому розділі «**Теоретичні засади професійного розвитку вчителів фізики в системі неперервної освіти**» здобувач здійснює дефінітивний аналіз ключових понять, уточнює поняття «система неперервної освіти» та обґрунтовує її складники; висвітлює сутність феномену «професійний розвиток учителя

фізики» в контексті формування його свідомості та самосвідомості; з'ясовує особливості зарубіжного досвіду професійного розвитку вчителів фізики у системі неперервної освіти.

Цілком виправданим, на наш погляд, є те, що дисертант, зважаючи на дефінітивний аналіз джерельної бази, відзначає: неперервна освіта як принцип пронизує й об'єднує всю систему освіти, передбачає якісно інший тип взаємодії особистості та суспільства, створення і функціонування системи державних, кооперативних, громадських освітніх установ, які могли б забезпечувати постійну загальноосвітню та професійну підготовку, самоосвіту й перекваліфікацію людини, зважаючи на її бажання, можливості, потреби суспільства. Така освіта, наголошує автор, передбачає перехід від традиційних процесів накопичення знань до випереджувального відображення проблем суспільства; саморегулювання рівня власних знань з огляду на вимоги сьогодення; активного перетворення себе і своїх знань; створення індивідуальної системи освіти.

Вважаємо переконливим авторське бачення щодо характеристики системи неперервної освіти як цілісної сукупності взаємопов'язаних складників через конкретизацію системотвірної мети, вертикального (рівні формальної освіти) і горизонтального (суб'єкт орієнтовані та засобово орієнтовані складники) напрямів структурної організації освіти.

Заслуговує схвалення позиція докторанта стосовно виокремлення двох ключових підходів до розкриття сутності поняття *«професійний розвиток учителя»*, здійсненого на основі аналізу наукових праць учених, а саме: особистісно-перетворювальний (професійний розвиток розглянуто у контексті психічних утворень та якостей, що забезпечують особистісну самореалізацію в професії; сформованості груп умінь (пізнавальних, конструктивних, комунікативних, організаторських, педагогічних, інформаційних), які вчитель реалізує на практиці); професіогенезисний (професійний розвиток обґрунтовано в контексті понять «професійне становлення», «професійне самовизначення», «навчання впродовж життя», які фокусують увагу на індивідуально своєрідній траєкторії становлення вчителя від початку формування уявлень про професію й усвідомлення професійних намірів до завершення професійної біографії; а також прогнозуванні власного професійного розвитку на основі мотивів і потреб).

У другому розділі **«Організаційні основи професійного розвитку вчителів фізики в системі неперервної освіти»** міститься, на наш погляд, належна наукова аргументація щодо характеристики багатовекторності продовження освіти як підґрунтя професійного розвитку вчителів фізики в системі неперервної освіти; обґрунтування засобово орієнтованих складників організації професійного розвитку (формальна, неформальна, інформальна освіта) вчителів фізики в системі неперервної освіти; з'ясування особливостей організації професійного розвитку вчителів фізики в закладах післядипломної педагогічної освіти; конкретизації сутності і компонентного складу феномену «готовність учителів фізики до професійного розвитку в системі неперервної освіти».

Важливо наголосити на тому, що, за вмотивованим твердженням здобувача, у проєкції засобово орієнтованих складників професійний розвиток учителів фізики в системі неперервної освіти відбувається у: 1) формальній освіті (отримання додаткової спеціальності, здобуття професійної та освітньої кваліфікації); 2) неформальній освіті (навчання в закладах післядипломної педагогічної освіти, активна участь у тренінгах, семінарах, лекціях, науково-практичних конференціях, проєктах, роботі районних і шкільних методичних об'єднань учителів, конкурсах, олімпіадах, турнірах тощо; 3) інформальній освіті (самоосвіта, інтернет-самоосвіта – свідома самоорганізація навчання, виховання, з огляду на особисті інтереси та об'єктивні потреби педагогічної діяльності, що вибудована з власної ініціативи, на основі особистісно значущих освітніх цілей, передбачає використання різних джерел інформації; вирізняється певними ознаками (самостійність, добровільність, самокерованість, спрямованість на задоволення пізнавальних потреб та інтересів).

У дисертації приваблює раціональний підхід Савоша В.О. щодо трактування готовності вчителів фізики до професійного розвитку в системі неперервної освіти як складного утворення, інтегративної особистісної характеристики, що об'єднує мотиваційно-цільовий, когнітивно-змістовий і процесуально-дієвий компоненти, вияв яких віддзеркалює внутрішню вмотивованість та здатність до професійного розвитку на основі цільового й тематичного поєднання формальної, неформальної, інформальної освіти в очній і дистанційній формі її здобуття із залученням різних рівнів освіти або на одному з них.

Третій розділ **«Концептуальні засади професійного розвитку вчителів фізики в системі неперервної освіти»** презентує авторську концепцію професійного розвитку вчителів фізики в системі неперервної освіти, обґрунтування діадного базису як домінанти професійного розвитку вчителів фізики в системі неперервної освіти, опис методологічних підходів і принципів щодо досліджуваного процесу.

Загалом справляє позитивне враження авторська концепція професійного розвитку вчителів фізики в системі неперервної освіти, що побудована на основі трьох концептів: методологічний (системний, синергетичний, особистісно зорієнтований, діяльнісний, компетентнісний, андрагогічний, акмеологічний, професіогенезисний, міждисциплінарний підходи), теоретичний (сукупність філософських, андрагогічних, психологічних, педагогічних дефініцій, що забезпечують цілісне розуміння сутності й характеристики феномену «професійний розвиток учителів фізики в системі неперервної освіти»), технологічний (моделі, форми, методи, засоби професійного розвитку вчителів фізики в системі неперервної освіти, запропоновані під час реалізації дослідження та довели свою ефективність); базована на вихідних положеннях світоглядно-андрагогічного характеру, які крізь призму гуманізації та прогностичності в цілісній єдності, взаємозв'язку, взаємодоповненості віддзеркалюють сутнісні ознаки динаміки зазначеного феномену.

Вважаємо, що на особливу увагу заслуговує дослідницька позиція стосовно правомірності введення до наукового обігу поняття «діадний базис» (діади «розвиток – саморозвиток», «навчання – самонавчання», «виховання – самовиховання»), що покликаний визначити поле діяльності, у межах якого відбувається професійний розвиток учителів фізики в системі неперервної освіти, окреслює його функції (фіксування актуальної діади «розвиток – саморозвиток» і перспективних полів її розгортання; зміни меж цих полів із використанням діад «навчання – самонавчання», «виховання – самовиховання») як розгорнутої в часі самоактивності, спрямованої на створення себе завтрашнього, конструювання власного життєвого шляху, пошук себе, свого шляху, сприяння рефлексії, погляду в себе.

Інструментальним вираженням авторської концепції слугує сукупність загальнодидактичних (активності, свідомості, індивідуалізації, систематичності та послідовності, науковості) і специфічних (системності, прогностичності, практичної спрямованості, гнучкості, професійної мобільності, інтегративності, цілісності, особистісного цілевизначення) принципів, які взаємопов'язані, взаємозумовлені та спрямовані на цілісний професійний розвиток, саморозвиток, самореалізацію вчителів фізики в системі неперервної освіти.

У четвертому розділі «**Система професійного розвитку вчителів фізики в умовах неперервної освіти**» обґрунтовано систему професійного розвитку вчителів фізики в умовах неперервної освіти, змодельовано процес її реалізації; виокремлено та аргументовано педагогічні умови професійного розвитку вчителів фізики в системі неперервної освіти.

У фокусі особливої дослідницької уваги перебуває модельне уявлення щодо системи професійного розвитку вчителів фізики в умовах неперервної освіти як сукупності взаємопов'язаних блоків (теоретико-методологічного, змістово-методичного, результативного), взаємозв'язок яких відображає системно-цілісну єдність цілей, педагогічних умов, форм, методів, технологій, засобів, кластерів дій, етапів готовності вчителів фізики до професійного розвитку в умовах неперервної освіти (теоретико-практичний, реалізаційно-корегувальний, запитно-презентаційний), що допомагають відтворити цілеспрямований процес професійного розвитку вчителів фізики, оцінити його за критеріями (спонукально-ціннісний, пізнавально-орієнтаційний, діяльнісно-рефлексивний) і рівнями (високий, середній, початковий) в умовах неперервної освіти.

Видається виваженим обраний здобувачем підхід щодо виокремлення й аргументування педагогічних умов, що прогнозовано забезпечують професійний розвиток учителів фізики в системі неперервної освіти: стимулювання мотивації вчителів фізики до професійного розвитку в системі неперервної освіти; удосконалення змісту професійного розвитку вчителів фізики в закладі післядипломної педагогічної освіти на засадах діадного базису; побудова індивідуальної траєкторії професійного розвитку вчителів фізики на основі використання кластерів дій (кластера дій із цілевизначення; кластера дій із цільового (тематичного) поєднання формальної, неформальної,

інформальної освіти; кластера дій із рефлексії) із задіянням умінь розвиватися в системі неперервної освіти.

Не менш значущим є змістове наповнення форм, методів, засобів, кластерів дій щодо реалізації виокремлених педагогічних умов. Так, до прикладу, друга педагогічна умова – удосконалення змісту професійного розвитку вчителів фізики в закладі післядипломної педагогічної освіти на засадах діадного базису – передбачала модернізацію освітніх програм підвищення кваліфікації вчителів фізики через оновлення тем «Реалізація Концепції Нової української школи в базовій середній освіті», «Особливості використання STEM-технологій в освітньому процесі з фізики», «Інформаційно-цифрова компетентність учителя фізики», «Олімпіадні задачі з фізики», «Моделювання сучасного уроку фізики на засадах діадного базису».

Логічним завершенням дисертації є п'ятий розділ **«Дослідницько-експериментальна перевірка ефективності системи професійного розвитку вчителів фізики в умовах неперервної освіти»**, де автор висвітлює програму та етапи експериментального дослідження ефективності системи професійного розвитку вчителів фізики в умовах неперервної освіти, характеризує особливості організації констатувального етапу експерименту, а також аналізує результати формульованого етапу педагогічного експерименту щодо впровадження педагогічних умов професійного розвитку вчителів фізики в умовах неперервної освіти, відповідно до авторської концепції.

До безсумнівних позитивів ми відносимо ретельно підібраний діагностичний інструментарій (спостереження, бесіди, опитування, тестові методики, анкетування, творчі завдання тощо), який зумовлений завданнями, предметом дослідження, його сутністю, можливостями і доцільністю використання певної методики, а також загальними вимогами до діагностувальної процедури.

Ефективність системи професійного розвитку вчителів фізики в умовах неперервної освіти доведено на формульованому етапі педагогічного експерименту в процесі імплементації обґрунтованих педагогічних умов наскрізно на всіх етапах (теоретико-практичний, реалізаційно-корегувальний, запитно-презентаційний), з огляду на структурно-компонентну та критеріально-рівневу характеристики готовності вчителів фізики до професійного розвитку в системі неперервної освіти.

Загалом опис експериментального етапу дослідження, логіка подання його матеріалів, процедури збору емпіричних даних та перевірки їх достовірності відповідають меті і завданням дослідження. Висновки дослідження синхронізують кожному із завдань і забезпечуються відповідними структурними матеріалами. Додатки, таблиці, рисунки увиразнюють уявлення щодо цілісності проведеного Савошем В.О. дослідження.

Зміст рецензованої роботи свідчить про ґрунтовне вивчення дослідником проблеми, глибину, виваженість і самостійність її аналізу, системний тип осмислення матеріалу, творче застосування загальнонаукових

і спеціальних методів дослідження, що дозволило досягти поставленої мети і розв'язати систему теоретичних і прикладних завдань.

Беззаперечними є наукова новизна й теоретична значущість виконаного дослідження. Вірогідність отриманих результатів забезпечена ґрунтовним аналізом значного обсягу інформаційних джерел; доцільно вибраними й використаними методами дослідження, репрезентативністю вибірки; підтверджена достатньо представницькою апробацією на наукових конференціях різного рівня, математично-статистичною інтерпретацією кількісного та якісного аналізу емпіричних даних.

Реферат відповідає змісту дисертації, а обсяг і характер публікацій автора (основні положення роботи викладено в 63 публікаціях автора (із них 46 – одноосібні): 1 монографія, 17 статей у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України, 5 статей у періодичних наукових виданнях, проіндексованих у базах даних «Scopus», «Web of Science Core Collection», 5 публікацій у наукових періодичних виданнях інших держав, 20 праць, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації, 15 праць, які додатково відображають результати дослідження) свідчать про фундаментальність його доробку.

Значущість дослідження для науки і практики, шляхи його використання. Слід відзначити чіткість окреслення практичної значущості виконаного дослідження, що визначається підготовкою та впровадженням в освітній процес закладів післядипломної педагогічної освіти навчально-методичного забезпечення, що вміщує програми спецкурсів: «Професійний розвиток учителя фізики в системі неперервної освіти» та семінарів-тренінгів («Сучасний урок фізики в контексті діадного базису», «Цифрові лабораторії в навчальному фізичному експерименті», «Онлайн-ресурси в професійній діяльності вчителя фізики», «Експериментальні задачі з фізики», навчальних посібників «Діадний базис розгляду феномену система неперервної освіти», «Практикум з розв'язування олімпіадних задач з фізики», посібника «Фізика (рівень стандарту за навчальною програмою авторського колективу під керівництвом Локтева В. М.). 11 клас: міні-конспекти уроків», методичних рекомендацій «Інтернет-олімпіада як засіб інформальної освіти», робочого зошита на друкованій основі «Зошит для експериментальних робіт. Фізика 11 клас», засобів проектування та реалізації професійного розвитку вчителів фізики «Діадного щоденника», «Діадного веб-щоденника»; бланків-завдань для проведення навчальної фізичної олімпіади з дотриманням кластерів дій; освітніх проєктів «АХІА» <https://sites.google.com/view/project-axia/> та «Потенціал НД» https://sites.google.com/view/project-science-education_ [матеріалів сайту](https://sites.google.com/view/project-science-education_) «Фізика. Upgrade 2.0» <https://sites.google.com/view/physics-volyn-edition/>.

Суттєво, що результати дослідження можуть застосовуватися під час розроблення (удосконалення) освітніх програм підготовки вчителів фізики в міжкурсовий період підвищення кваліфікації в інститутах післядипломної педагогічної освіти; програм тематичних курсів; методичних рекомендацій; проведення семінарів, майстер-класів, тренінгів, воркшопів у системі

підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Зауважень до реферату немає.

Дотримання академічної доброчесності, відповідність анотації основним положенням дисертації.

Аналіз тексту дисертаційної роботи дає підстави зробити висновок, що здобувач дотримував загальних вимог та вимог академічної доброчесності. В основному тексті автором оформлено покликання на використані наукові праці, періодичні видання, документи тощо. Анотація відображає поетапність вирішення мети і завдань дисертації. Текст анотацій українською та англійською мовами є ідентичним.

Дискусійні положення і зауваження до змісту дисертації

Однак, попри відзначений позитив, у контексті наукової дискусії, вважаємо за необхідне висловити деякі міркування, що виникли в процесі рецензування і потребують уточнень і пояснень:

1. Видається доцільним більш докладний коментар автора щодо обраного ним підґрунтя, за яким професійний розвиток учителів фізики опрацьовується у проєкції засобово орієнтованих складників в системі неперервної освіти.
2. Потребує більш розгорнутої аргументації позиція автора щодо визначення мети концепції як обґрунтування теоретико-методичних засад професійного розвитку вчителів фізики в системі неперервної освіти, що спрямовані на формування їхньої готовності до професійного розвитку та успішного виконання професійних функцій.
3. Беззаперечним авторським надбанням є розроблення моделі системи професійного розвитку вчителів фізики в умовах неперервної освіти, однак виникають запитання щодо деяких її складових, а саме: виокремлення у змістово-методичному блоці професійної активності.
4. У третьому розділі дисертації докторант обґрунтовує діадний базис як домінанту професійного розвитку вчителів фізики в системі неперервної освіти, однак, на наш погляд, занадто багато уваги приділяє опису цієї концептуальної складової.
5. У четвертому розділі дисертант подає обґрунтування педагогічних умов професійного розвитку вчителів фізики в системі неперервної освіти. З тексту дисертації очевидним є те, що ці умови визначено з урахуванням аналізу наукових праць, результатів емпіричних досліджень умов професійного розвитку вчителів фізики. Водночас, узагальнення здобувача щодо обраних педагогічних умов було би більш переконливим, якби була чітко прописана процедура їх визначення.
6. Дискусійними вважаємо деякі аспекти потрактування системи професійного розвитку вчителів фізики в умовах неперервної освіти, зокрема, назви етапів готовності вчителів фізики до професійного

розвитку в умовах неперервної освіти як теоретико-практичний і запитно-презентаційний етапи.

7. Серед засобів професійного розвитку вчителів фізики в умовах неперервної освіти за авторською ідеєю називається «Діадний щоденник» і «Діадний веб-щоденник», зокрема, у площині реалізації другої і третьої педагогічної умови. Не зрозуміло, це один засіб, чи два різних засоби, оскільки в тексті дисертації і реферату назва «Діадний веб-щоденник» подається в дужках.

Водночас стверджуємо, що висловлені зауваження мають здебільшого характер побажань, не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи **В. О. Савоша**, не знижують високої теоретичної і практичної цінності проведеного дослідження як цілісного, що є вагомим внеском у розвиток теорії і методики професійної освіти.

Висновок. Отже, дисертація «Теоретичні і методичні засади професійного розвитку вчителів фізики у системі неперервної освіти» є самостійним, завершеним дослідженням, яке містить теоретичну та практичну цінність, наукову новизну, відповідає вимогам «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17 листопада 2021 р., а її автор, Савош Валентин Олексійович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПН України,
директор Навчально-наукового інституту педагогіки,
психології, підготовки фахівців вищої кваліфікації
Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського,
професор кафедри інноваційних та
інформаційних технологій в освіті

Р.С. ГУРЕВИЧ

